

A könyvkereskedelem története a 19. század első harmadáig. A könyvkereskedelem-történet a könyvtörténet talán leginkább interdiszciplináris megközelítést feltételező területe, egy sokszereplős, hálózatszerűen működő rendszer, amelynek feltárásához és leírásához a legtöbb nem könyves szempontot kell figyelembe venni az összes könyvtörténeti szakterület közül.¹ Különösen az elmúlt évtizedben a könyvkereskedelem iránt megnőtt, sőt talán nagyobb az érdeklődés az irodalomtörténet, mint a szigorú értelemben vett könyvtörténet felől. Ha végignézzük a *Magyar Könyvszemlében* az elmúlt huszonöt év évente közzé tett szakbibliográfiáját *Magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtár-történeti szakirodalom* címmel, akkor a kutatás helyzetének mérlegét elsöre nem nehéz megvonni. Ez a leginkább alulreprezentált terület, évente egy-három, de előfordul, hogy egyetlen publikáció sem jelenik meg a könyvkereskedelem címszó alá besorolva, míg a nyomda-nyomdászattörténet századokra lebontva szerepel, minden évben imponáló mennyiségű publikációval.² Az is áruklodó, hogy az utolsó korszerű, az új kutatási eredményeket összegző tanulmány Pavercsik Ilonának köszönhetően *A magyar könyvkereskedelem történetének vázlata 1800-ig* címmel 1999-ben jelent meg Ecsedy Judit *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában* című kézikönyvben.³ A nyomdászati és a könyvkereskedelem-történet szorosan összefonódott a 18. század utolsó harmadáig, ezért nem véletlen, hogy Pavercsik Ilona összefoglalója is ebben a kötetben látott akkor napvilágot. Az viszont figyelemkeltő, hogy Ecsedy Judit művének kibővített, 2021-ben megjelent új kiadásában, amely időhatárait is kitolta 1830-ig, már nem esik szó a könyvkereskedelemről. Talán azért sem, mert 1999 óta többek között Pavercsik Ilona publikációinak is köszönhetően sok olyan új alapvető adat gazdagodott az önállósult könyvkereskedelem korszakának vizsgálata, amely nélkülözhetetlenné teszi a terület önálló kezelését, és szükségessé tenné egy önálló kézikönyv megjelentetését a témában, fokozatosan elkülönítve a nyomdász-kereskedők és a könyvkötő-kereskedők 18. század utolsó harmadáig meghatározó szerepétől az önállósult könyvkereskedőket.⁴

Ha az egész 18. századra tekintünk vissza, akkor Monok István 2010-ben megjelent *Német könyvkereskedők Budán és Pesten a 18. század első felében* című tanulmányának megállapításaiból érdemes kiindulni: a török kiűzése után Buda és Pest benépesítése időt vett igénybe, a betelepülő kereskedőcsaládok anyagi gyarapodása szintén nem ment könnyen, és azt is fontos figyelembe venni, hogy milyen nehézségekkel járt az irányváltás (földrajzi értelemben) az új kereskedelmi kapcsolatokban.⁵ Vagyis a hazai könyvkereskedelem éledeni kezdett, a könyvtermés is egyre nagyobb mértékben megnőtt, de a 18. század első harmadában ez a folyamat még csak lassan, fokozatosan indult be. A század első kétharmadában másrésztől Pavercsik Ilonát idézve „a magyarországi könyvkiadást, a hazai és külföldi könyvek terjesztését egyházas, az ország katolikus szellemű átforgatását célul kitűző kultúrpolitika, a protestánsokat alapvetően sújtó szigorú cenzúra és könyvrevízió befolyásolta.⁶ Élesen elkülönült a katolikus könyvterjesztés és az üzleti érdektől befolyásolt könyvkötő-kereskedők működése. A 18. század első kétharmada tehát a fokozatos átmenet időszaka, de jól érzékelteti a

¹ A tanulmány a HUN-REN–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport keretei között készült.

² Legújabbban online formában érhető el: <https://www.ki.oszk.hu/hir/konyvtartudomanyi-szakkonyvtar/konyvtorteneti-bibliografia-2020>

³ PAVERCSEK Ilona, *A magyar könyvkereskedelem történetének vázlata 1800-ig* = V. ECSEDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1800*, Bp., Balassi, 1999, 295–341.

⁴ V. ECSEDY Judit, *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473–1830*, Bp., MTA KIK, Kossuth Kiadó 2021. <https://doi.org/10.36820/konyvnyomtat.2021.ecsedy>

⁵ MONOK István, *Német könyvkereskedők Budán és Pesten a 18. század első felében* = „*mint az gyümölcsös és termelt szőlőveszszöc...*”, *Tanulmányok P. Vásárhelyi Judit tiszteletére*, szerk. Stemler Ágnes, Varga Bernadett. Bp., OSZK, Balassi, 2010, 252–253.

⁶ PAVERCSEK 1999, i. m. 309–310.

kibontakozást, hogy épp a század közepén, 1748-ban alapították meg Magyarországon az első hivatalos könyvkereskedést, így első könyvkereskedőnk, a német származású Johann Gerhard Mauss tulajdonképpen a magyar könyvkereskedelem ősatyjának is nevezhető.⁷ Az ő üzletét egymást követően több német származású kereskedő örökölte: Johann-Michael Weingadon, Eggenberger Józsefen át Hoffmann Alfrédig, vagyis a 20. század elejéig megvolt a folytonosság, amint arra Simon Melinda is felhívta a figyelmet *Hoffmann Alfréd és a dualizmus könyvkereskedelme* című könyvében.⁸ Az első kereskedő működése olyan meghatározó volt, hogy több mint 150 évre megteremtette az alapjait egy működőképes modellnek; nem rossz kiindulás a sokat kárhozott magyar könyvkereskedelem történetének megközelítéshez.

Mária Terézia uralkodása végén a szigorú cenzúrendeletek már enyhültek, majd II. József trónra lépését követően teljesen új, a kereskedelem működését segítő szabályok léptek életbe. Ettől kezdve beszélhetünk az önállósuló, modern könyvkereskedelem kibontakozásáról. 1772-ben a kereskedelem működését szabályozó *Ordo pro bibliopolis in Hungaria manentibus* című rendelet alapján a kereskedések számának szabályozását a városi hatóságokra bízták, illetve szakmai feltételekhez kötötték az engedély megszerzését. Az új szabályozás szétválasztotta a hazai és külföldi könyvek forgalmazását, védve a Magyarországon megtelepedetten működő külföldi könyvkereskedőket azzal, hogy mellékes szerepet szántak a nyomdáknak és a bizományos könyvkötőknek a könyvforgalmon belül.⁹

A továbbiakban a könyvkereskedelem történetének az 1772-től számított fellendülési időszakára vonatkozó kutatásokat tekintem át nagy vonalakban a már említett, 1999-ben Pavercsik Ilonától megjelent történeti vázlat óta eltelt, majd negyedszázadra fókuszálva. A korszak végpontját kijelölni azonban korántsem ilyen egyszerű. Történetileg a következő cezúra II. Ferenc 1806-os rendelkezéseivel esik egybe: a szigorú cenzúrendeletek visszavetették a könyvkereskedők működését, betiltották az olvasókabinetekeket, sokan csődbe mentek. A 19. század első évtizedeinek könyvkereskedése küzdelmes volt, és ez meglátszik a kutatási eredményeken is, itt van a legtöbb fehér folt. A reformkor időszaka az átalakuló piaci viszonyok, és a szigorú szabályozás miatt egyfajta pangásként érzékelhető, ugyanakkor az utána következő, nagy fellendülést hozó korszak kezdeményei itt keresendők.

Visszatekintve a 2000-es évek elejére, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a 18. század utolsó harmadát meghatározó magyar könyvkereskedelem kutatásának komoly lendületet adott néhány új, nemzetközi könyvtörténeti fórum, tudományos kapcsolati rendszer és az ezekre támaszkodó nemzetközi konferenciasorozatok. A francia, német, osztrák és több más nyugat és kelet európai szakember részvételével rendszeresen megrendezett *L'Europe en réseaux – Vernetztes Europa* című konferenciák középpontjában többször állt az európai könyvek és terjesztőik sokirányú vizsgálata, lehetővé téve az akkor prosperáló európai könyvtörténeti diszciplína ide vonatkozó új eredményeinek, új módszereinek egymás közötti megismertetését, cseréjét.¹⁰ A másik fontos kapcsolódási pont az osztrák 18. századi társaság és különösen a bécsi könyvtörténészek Johannes Frimmel, Michael Wögebauer és Norbert Bachleitner működése, publikációi a Habsburg birodalom könyves kultúrájáról, a kommunikáció

⁷ Vö. PAVERCSEK Ilona, *Johann Gerhard Mauss és a pesti könyvkereskedelem színvonala a 18. század közepén* = *Magyar Könyvszemle*, 106(1990), 113–128.

⁸ SIMON Melina, *Hoffmann Alfréd és a dualizmus könyvkereskedelme*, Bp., Balassi, 2016, 43–56.

⁹ PAVERCSEK 1999, i. m. 324–325.

¹⁰ Vö. *Est–Ouest, transferts et réceptions dans le monde du livre en Europe: XVIIe–XXe siècles, L'Europe en réseaux = Vernetztes Europa* (2.), Frédéric, Leipzig, Leipziger Universitätsverlag, 2005; *Contribution à l'histoire intellectuelle de l'Europe: réseaux du livre, réseaux des lecteurs. L'Europe en réseaux = Vernetztes Europa*, 4. é. Barbier Frédéric, István Monok, Országos Széchényi Könyvtár, Leipziger Universitätsverlag, Bp., Leipzig, 2008.

A *L'Europe en réseaux – Vernetztes Europa* című konferenciasorozathoz kapcsolódó könyvsorozat első kötete 2005-ben, 8. kötete 2020-ban jelent meg.

és az információáramlás tematikájára kihegyezve.¹¹ Harmadjára pedig meg kell említeni a szlovák könyvtörténészek bekapcsolódását a 18. század utolsó harmadának könyvkereskedelemtörténeti kutatásaiba, amelynek köszönhetően szintén mind a szakmai kapcsolatok, mind az eredmények tekintetében egy gyümölcsöző időszakról beszélhetünk¹².

Ez a fellendülés hozta el, hogy sikerült kilépni a klasszikus leíró jellegű, egy-egy könyvkereskedőre fókuszáló megközelítésből és a kutatások tekintetében is visszakapcsolni Magyarországot abba a nagy hálózatba, amelynek a hazai könyvkereskedelemtörténet integráns része volt ekkor. Elsősorban a német könyvkereskedelemtörténethez fűződő szoros kapcsolatok kerültek fókuszba, de egyes szálak Svájcba, Hollandiába, Párizsba is elvezettek, minthogy a német, az osztrák és a francia kutatás a 2000-es évekre szinte teljeskörűen föltárta az európai könyvpiac egyes centrumainak fő és mellékszereplőinek működését. A forgalmazott könyvek típusait, a terjesztést, a cenzúra befolyását stb. nekünk voltaképpen ezekhez kellett az országhatárt átívelve, illetve a határtól befelé haladva a magyar könyvkereskedelemtörténet központjait és fő aktorait szemügyre venni az újonnan feltárt forrásoknak, módszereknek és szakirodalomnak a felhasználásával.

E tekintetben is első helyen Pavercsik Ilona nevét kell megemlítenem, aki alaputatásokat végzett, amelyek számomra legalábbis mindig kiindulásul szolgáltak. Ő volt az, aki voltaképpen majd száz év elteltével folytatta Gárdonyi Albert máig meghatározó publikációsorozatát a pest-budai könyvkereskedők levéltári hagyatékán keresztül.¹³ Pavercsik újraolvasta a Weingand és Köpf kereskedőház után fennmaradt iratokat a Fővárosi Levéltárban, különösen az üzleti könyveket, amelyeket a vásárlóközönség, a kereslet felől vizsgált újra, több tanulmányában publikálva eredményeit. Megvizsgálta, hogy a könyveladások szempontjából az 1780-as évek második felében változtak-e az olvasási szokások, és ezek hogyan viszonyulnak a nyugat-európai tendenciákhoz, a felvilágosodás által generált új kínálat milyen arányban, hogyan jelent meg, de foglalkozott a vásárlóközönség szociológiájával is.¹⁴ Egy 2004-ben megjelent, alapvető német nyelvű publikációja számos levéltári forrásra és a német kutatások eredményeire támaszkodva elsőként foglalkozott azzal, hogy mi volt a jelentősége a magyar könyvkereskedelemtörténet egészének szempontjából annak, hogy az 1770-es években üzletet nyitó kereskedők mind németek, majdnem mind bajorok és katolikusok voltak, egymáshoz közel eső délnémet városokból származtak. Magukkal hozták egy tapasztalt kereskedői mentalitást, kapcsolatrendszert, az importált könyvanyag tekintetében pedig az Augsburg környéki katolikus

¹¹ A Gesellschaft für Buchforschung in Österreich – osztrák könyvtörténeti társaság – szervezésében megrendezett konferenciák anyagát és általában az osztrák könyvtörténeti kutatások eredményeit a *Buchforschung. Beiträge zum Buchwesen in Österreich* című könyvsorozatban jelentették meg. Ezek közül kettőt fontos kiemelni: *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert*, kiad. Johannes Frimmel, Michael Wögerbauer Wiesbaden, Harrasowitz, 2009; *Buchwesen in Wien 1750–1850*, kiad. Peter R. Frank, Johannes Frimmel, Wiesbaden, Harrasowitz, 2008.

¹² A szlovák nemzeti könyvtár (Slovenská národná knižnica), 2011, 2014; 2015-ben rendezett könyvtörténeti konferenciákat nemzetközi részvétellel Nagyapponyban és Túrócszentmártonban.

¹³ Vö. GÁRDONYI Albert, *Régi pesti könyvkereskedők = Magyar Könyvszemle*, 1926–1929. A hét közleményben megjelent publikációsorozat első darabja Müller Jakabot, utolsó darabja Heckenast Gusztávot mutatja be. A cikksorozatból önálló kötet is megjelent: GÁRDONYI Albert, *Régi pesti könyvkereskedők*. Bp., OSZK, 1930 (Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai, II).

¹⁴ PAVERCsik Ilona, *„megvilágosodott” írók munkái a pesti könyvkereskedelemben = Folytonosság vagy fordulat (A felvilágosodás kutatásának időszéri kérdései)*, szerk. Debreczeni Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 1996, 81–88; PAVERCsik Ilona, *Bücherverkauf in einer pester Buchhandlung 1786–1787. Veränderte sich tatsächlich der Lesergeschmack? = Kommunikation und Information... i. m. 119–131.*

könyvanyag dominált.¹⁵ Pavercsik mutatta ki először ebben a cikkében, majd 2008-ban a *L'Europe en réseaux* sorozatban megjelent tanulmányában, hogy az 1780-as évekre ez a délnémet terjesztési hálózat hogyan adta át fokozatosan helyét az északnémet könyvterjesztési hálózatnak. Azzal párhuzamosan, hogy a vallásos, és főleg a latin nyelvű kiadványok egyre nagyobb mértékben szorultak háttérbe, az igazán jól eladható, új könyvkínálatot már az északnémet könyvkereskedelmi hálózatok biztosították.¹⁶ Pavercsik a pest-budai mellett a pozsonyi kereskedőkre is kiterjesztette vizsgálatát, és az egész magyar könyvpiac szempontjából kiemelte Bécs közvetítő szerepének fontosságát. 2007-ben egy másik nagy, német nyelvű tanulmányában ezt az azonos gyökerű, egymáshoz több szálon kötődő német kereskedővilágot tanulmányozva azt vizsgálta, hogy hogyan használták fel üzleti forgalmuk növelésére, könyvújdonságaik megismertetésére az újságokban megjelentetett könyvhirdetéseket, az előfizetői felhívásokat.¹⁷ A tanulmány szisztematikusan végig veszi a pozsonyi, budai, bécsi német és magyar nyelvű sajtótermékeket harminc évre kiterjedően. Ennek eredményeképpen egyrészt számos új adat került napvilágra konkrét kereskedőkre vonatkozóan, másrészt sikerült a könyvek magyarországi terjesztésének egészen sajátos útjait feltérképeznie, különös hangsúlyt fektetve az előfizetési felhívásokra, és arra, hogy a magyar könyvek esetében milyen jelentős szerepet játszott az előfizetéseket gyűjtő kollektorok hálózata, akik között már a vidéki értelmiség kimagasló számban tűnik fel. Külön kitért a vásárok, a pesti és a debreceni tranzit szerepére a belső könyvpiacra. Pavercsik szintén 2007-ben a kolozsvári *Felvilágosodás, Erdély* konferencia kiadványában publikálta a korábbiakat kiegészítő tanulmányát az erdélyi könyvkereskedelem kapcsolatairól a felvilágosodás idején.¹⁸ Összességében arra a következtetésre jutott, hogy Erdélyben a német, illetve a felvilágosodás korától már szintén fejlett osztrák könyvkereskedelem lényegesen kisebb befolyást gyakorolt, mint Magyarországon. Itt is újsághirdetéseken és levéltári forrásokon keresztül jutott új eredményekre, köztük arra, hogy jóval több magyar nyelvű könyvet terjesztettek Erdélyben, valamint hogy Debrecen központi szerepet játszott a kereskedelemben mindkét irányban. A magyarországi, belföldi kereskedelem tekintetében Ecsedy Judit 2019-ben megjelent publikációja a *Trattnerok Magyarországon* címmel arra hívja fel a figyelmet, hogy milyen sűrűre volt szöve a hazai könyvkereskedők kapcsolatrendszere, maguk a Trattnerok is hálózatot hoztak létre, nyomdászként, kiadóként és kereskedőként több generáción keresztül.¹⁹

A szlovák nemzeti könyvtár és a pozsonyi egyetemi könyvtár a 2010-es évek elején több olyan nemzetközi könyvtörténeti konferenciát szervezett, amelyen a könyvkereskedelem-kutatás új ered-

¹⁵ PAVERCSIK Ilona, *Bayerische Buchhändler als Erneuerer des ungarländischen Buchhandels in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts* = *Ungarn-Jahrbuch Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie*, 27(2004), 373–386.

¹⁶ PAVERCSIK Ilona, *Anfänge Norddeutscher Orientierung im ungarischen Buchhandel* = *Contribution à l'histoire intellectuelle de l'Europe...* i. m. 123–149.

¹⁷ PAVERCSIK Ilona, *Zeitungen als Kommunikationsmedium des Buchhandels am Ende des 18. Jahrhunderts* = *Zur Medialisierung gesellschaftlicher Kommunikation in Österreich und Ungarn, Studien zur Presse im 18. und 19. Jahrhundert*, kiad. Norbert Bachleitner, Andrea Seidler, Wien, Berlin, 2007, 49–96.

¹⁸ PAVERCSIK Ilona, *Az erdélyi könyvkereskedelem magyarországi kapcsolatairól a felvilágosodás idején* = *Erdélyi Múzeum*, 2007, 3–4, 77–87.

¹⁹ V. ECESEDY Judit, *A Trattnerok Magyarországon* = *Magyar Könyvszemle*, 135(2014), 173–190. <https://doi.org/10.17167/mksz.2019.2.173-189>. A legújabb kutatások a kereskedelem egy speciális területére, a korabeli könyvaukciókra is bepillantást engednek: OLÁH, Róbert, *Book Auctions at the Reformed College of Debrecen (1743–1842) = Private Libraries and Their Documentation 1665–1830, Studying and Interpreting Sources*, eds., Rindert Jagersma, Helwi Bloom, Evelien Chayes, Ann-Marie Hansen, Leiden, Boston (MA), Brill (2023) 137–152. https://doi.org/10.1163/9789004542969_008

ményei is felszínre kerültek. Szempontunkból Petronela Krizanová tanulmányait és monográfiáját érdemes kiemelni, aki a pozsonyi Anton Löwe működését tárta fel.²⁰ A modern kutatás minden eszközével élve sikerült rejtett összefüggéseket, a könyvpiac mindennapi működési mechanizmusát, a német környezet hatását a magyarországi könyvpiacra, a szerző és kiadó kapcsolatát feltárnia.²¹

Azért fontos hangsúlyozni a szlovák konferenciák és a *Studia Bibliographica Posoniensi* szlovák könyves szakfolyóirat jelentőségét, mert fórumot teremtettek és összekapcsolták a nem túl népes magyar és szlovák szakma szereplőit és eredményeit. Jómagam is részt vettem ezeken, és így kerültem a pozsonyi könyvkereskedelem és a francia illegális könyvbehozatalra irányuló tanulmányaim révén munkakapcsolatba Petronela Krizanovával és a szlovák történész Ivona Kollárovával, aki a cenzúraitatok kutatójaként szintén publikált egy hasznos és sok új forrást felhasználó monográfiát *Slobodný vydavateľ, mysliaci čitateľ. Typografické médium v jozefínskej dobe* [Szabad kiadó, gondolkodó olvasó. A tipográfia-médium a József-korszakban] címmel 2013-ban. Ki kell emelni még Andrea Seidler osztrák történész jelentőségét a témakör kutatásában, aki különösen a pozsonyi Karl Gottlieb Windisch levelezésének kiadásával a könyvkiadás, terjesztés, sajtó kapcsolatáról hozott napvilágra számos új adatot, összefüggést.²²

Saját kutatásaim szintén a magyarországi könyvkereskedelem európai hálózati összefüggéseit helyezték középpontba a 18. század utolsó harmadát kiemelkedően meghatározó francia könyvek importálására és recepciójára fókuszálva.²³ A svájci Neuchâtel-i Tipográfiai Társaság levéltárában fennmaradt magyar és osztrák (bécsi) vonatkozású gazdag levéltári források feldolgozását követően rekonstruáltam azt, hogy a tiltott kiadványokra specializálódott nagy svájci kereskedőház, amelyik számos más svájci kiadó bizományosi kereskedője is volt egyben, hogyan tudott benyomulni a Habsburg-könyvpiacra, és kihasználni a II. József uralkodása idején csak látszat szintjén működő könyvellenőrzést főképp a magyar határon, gyors ütemben hozzáférhetővé tett egy teljesen új, modern, irodalmi, politikai, kritikai szemléletű könyvanyagot, de mellette számos tudományos és ismeretterjesztő művet is, amelyek először érkeztek Magyarországra teljes szinkronicitásban a nyugat-európai terjesztéssel. Itt nemcsak az olvasmányanyag beérkezése és terjedése az érdekes, hanem az is, hogy az illegális könyvkinálattal kereskedés hogyan hozta versenyhelyzetbe a kereskedőket, hogyan jelent meg az üzlet szempontja a piacon. Foglalkoztam még intenzíven a már emlegetett Weingand és Köpff hagyatékban található üzleti könyvekkel, és így tértem ki a Köpff özevegének üzletét továbbvivő erdélyi származású Strohmayer Ignác működésére, de főképp arra, hogy milyen izgalmas módon

²⁰ KRIŽANOVÁ [Bulková], Petronela, *Knihkupecká profesia očami súdobých svedectiev a legislatívy. Nariadenie pre kníhkupcov v Uhorsku (1772)*, *Studia Bibliographica Posoniensia*, Univerzitná knižnica v Bratislave, 2011, 11–24. Anton Löwe *ajeho aktivity na knižnom trhu v Bratislave v 18. storoci = Problematika historických a vzácných knižných fondov*, Olomouc, Státní vědecká knihovna 2008, 93–101; Petronela Križanová, Miriam Poriezová, *Francúzska a talianska literatúra na uhorskom knižnom trhu = Európske cesty románskych kníh v 16–18. storoci, Opera Romanica* 13, Martin, 2012, 345–363.

²¹ KRIŽANOVÁ, Petronela, *Príbeh zabudnutého knihkupectva Anton Löwe (1770–1799?)*, Bratislava, Detail, 2017.

²² SEIDLER, Andrea, *Briefwechsel des Karl Gottlieb Windisch*, (Magyarországi Tudósok Levelezése, 5), Universitas, Bp., 2008.

²³ *Egy pesti könyvkereskedés nyugat-európai kapcsolatai a XVIII. század végén = Magyar Könyvszemle*, 119(2003), 166–188; *Adalékok a francia könyv európai terjesztési hálózatainak feltárásához I, A Société Typographique de Neuchâtel bécsi kapcsolatai 1772–1785 = Magyar Könyvszemle*, 127(2011), 467–482; *Adalékok a francia könyv európai terjesztési hálózatainak feltárásához II, A Société Typographique de Neuchâtel bécsi kapcsolatai 1785–1789 = Magyar Könyvszemle*, 129(2013), 165–177.

kapcsolódott össze szabadkőműves háttere és besúgó mivolta az 1780-as évek végén, 90-es évek elején könyvkereskedői vállalkozásával.²⁴

Az elmúlt tíz évben az irodalomtudomány révén új horizontok nyíltak a könyvkereskedelem 18–19. század fordulóját meghatározó jelenségeinek kutatásában a magyar irodalommal összefüggésben. Mínt hogy a többségében német származású könyvkereskedők uralták a hazai könyvpiacot, a korabeli irodalmi és tudományos elit, Kazinczy és nemzedéke egyöntetűen úgy gondolták, hogy a német kereskedők üzletpolitikájukkal azt az elvárt fejlődést nem tudják garantálni, ami a magyar nyelvű tudományosság és irodalom elterjesztéséhez, és az ezt működtető magyar nyilvánossághoz szükséges lett volna.²⁵ Ehhez képest európai szellemű, de nem magyar nyelvű nyomdatermékeket tudtak kiváltságos személyekhez eljuttatni (így például Kazinczyhoz is), illetve a német városi polgárság igényeit kielégíteni. A kortársi megítélések szerint a gyorsan fejlődő nyomdaipar és kiépülő kereskedői hálózat nem töltötte be feladatát, amennyiben a nyomdászok és kereskedők dolga az lett volna, hogy nyereségessé váljék a magyar nyelvű könyvkiadás, mert képes érdekeltté tenni a műveletlen rétegeket az olvasás iránt. Ekkor fogalmazódott meg tehát először az elmarasztalás a könyvkiadás és a könyvterjesztés elüzlésesedése miatt, amely aztán végigkíséri gyakorlatilag napjainkig a könyvpiac megítélését.

Ezt a problémakört tette először láthatóvá az 1800-as évek első évtizedének új könyvkiadási és terjesztési kísérlete az újonnan megjelenő magyar nyelvű regénysorozatok révén, amelyben így vagy úgy, de szinte az összes jelentős korabeli nyomdász, kiadó, kereskedő részt vett Landerertől, Wéber Simon Péteren, Trattneren, Lindaueren át Eggenberger Józsefig. *A Rózsa Szín Gyűjtemény*, *a Téli és Nyári Könyvtár*, *a Flóra*, *az Eredeti Magyar Románok* és *a Mulatságos Könyvtár* stb. regénysorozatok kiadásának kulminációs pontja 1806–1807.

Az elvárásokhoz képest, amit a írók képviseltek, vagyis hogy az irodalmi szövegek kiadásában elsődlegesen a munkák példamutató jelentőségére kerüljön a hangsúly a műveltségteremtés és -megőrzés célképzetével, megjelent egy markáns, az irodalmi munkák kiadását termelésként interpretáló és megvalósító gazdasági logika. Ez a kulturális javak, esetünkben a könyvek és könyvsorozatok kereskedelmére, az értékesített példányszámokkal mért sikerre helyezte a hangsúlyt.²⁶ A tömegkultúra irányába elmozduló folyamat, eltérő gyorsasággal és intenzitással, minden európai országban végbement, s ennek részint okaként, részint következményeként kialakult a művészek (szerzők) azon rétege, „amely a széles olvasóközönség szükségleteinek a kielégítésére törekedett. És ebben az évszázadban lángoltak fel először a tömegkultúra körüli viták is.”²⁷ A változásokat figyelemmel kísérő, merészebb kiadási stratégiák igyekeztek egy populáris(abb) könyvpiacot megteremteni, elsősorban a népszerű olvasmányok iránt érdeklődő közönség megnyeréséhez kötve a vállalkozás sikerességét.

Ezeknek a jelenségeknek a kutatása több irodalomtörténeti műhelyben zajlik, komoly kitekintéssel a könyvpiac működésére. A Debreceni Egyetem Irodalom- és Kultúratudományi Intézetében és az ott működő Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai kutatócsoport műhelyének köszönhetően, annak gyümölcseként, Debreczeni Attila, Szanyiszló Lilla, Béres Norbert tanulmányaiban jelenik meg a

²⁴ GRANASZTÓI Olga, *Szabadkőműves árulók, Új felvetések a 18. századi szabadkőművesség történetéhez = Helikon*, 2016, 600–624.

²⁵ GRANASZTÓI Olga, „Magyartalan könyvárosok”, *Az első magyarországi könyvkereskedők megítéléséről a XVIII–XIX. század fordulóján = Programok és tanulmányok*, szerk. Bartha-Kovács Katalin, Penke Olga, Szász Géza Szeged (Felvilágosodás – Lumières – Enlightenment – Aufklärung, 6), JATE Press Kiadó, 2017, 141–150.

²⁶ Vö BÉRES Norbert, *A klasszikus századforduló népszerű prózairodalma*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2023, 153–154.

²⁷ *Uo.*

legeredményesebben, nem kis részben támaszkodva a klasszikus századforduló íróinak, költőinek műveire, amelyek kritikai kiadása az utóbbi évtizedek tudományos eredménye.²⁸ Irodalom, könyvkiadás és kereskedelem, valamint a gazdaságtörténet immár megkerülhetetlen összekapcsolásának fontosságát mi sem bizonyítja jobban – főképp a 19. századtól kezdve, – mint a néhány éve megalakult *A 19. századi magyar irodalom politikai gazdaságtana* címet viselő Lendület-kutatócsoport, amely 2022-ben konferenciát szervezett az *Irodalom-üzlet: Vállalkozás és kultúra a könyvkiadásban* címmel.²⁹ Összességében, a fentiek alapján megállapítható, hogy a kutatás mérlege jobb, mint ahogy azt a szakbibliográfia alapján gondolnánk. A legfőbb probléma a kutatások széttagoltsága, az egyes tudományterületek közötti átjárás nehézsége. Egy leendő könyvkereskedelem-történeti összefoglalásnak elengedhetetlen feltétele lenne egy korszerű pluridiszciplináris megközelítés.

GRANASZTÓI OLGA

²⁸ DEBRECZENI Attila, *Tudós hazafiak és érzékeny emberek*, Bp., Universitas, 2009. Béres Norbert, *Eltérő sorozatkoncepciók a klasszikus századfordulón – két példa = „közöttünk a’ Mester”*, szerk. Bódi Katalin, Bodrogi Ferenc Máté, Debreceni Egyetemi, 2019, 179–188; BÉRES Norbert, *„Roman und was besser ist, als Roman” – Über die Vertriebsstrategien des Romans = DÓBÉK Ágnes, MÉSZÁROS Gábor, VADERNA Gábor, Media and Literature in Multilingual Hungary 1770–1820*, Bp., Reciti, 2019, 221–232; BÉRES Norbert, CSÖRSZ RUMEN István, *Regények Magyarországon (1730–1836)*, Adatbázis 1.0., BÉRES Norbert, *„Román, ’s mi jobb a’ Románnál” – a román népszerűsítésének stratégiáiról = Magyar Könyvszemle*, 134(2018), 283–299. <https://doi.org/10.17167/mksz.2018.3.283-299>; SZALISZNYÓ Lilla, *„Egy könyvkiadás engem könnyen megakaszt”, Kisfaludy Sándor műveinek kiadása és terjesztése 1816-ban = Irodalomtörténet*, 42(2011), 341–359. SZALISZNYÓ Lilla, *„Ismét van újságom literaturánkból”, A magyar irodalom propagálásának eszközei a 19. század első évtizedeiben = Pro Scientia Aranyérmesek X. konferenciája*, szerk. Szöllösi László, Bp., Pro Scientia Aranyérmesek Társ., 2011, 129–133.

²⁹ A kutatócsoport működéséhez és a konferenciához ld.: <https://polecolit.abtk.hu/wp-content/uploads/2022/05/IrodalomPROGRAM.pdf> (letöltve: 2023. 09. 07.)